

Зузана Тополињска
Истражувачки центар за ареална лингвистика „Б. Видоески“,
Македонска академија на науките и уметностите
Скопје, Р. Македонија
ztopolin@on.net.mk

**'Човек' – 'простор' - два појма-клучеви врз кои се темели
семантичката организација на падежната парадигма**

Во фокусот на овој реферат е проба за интерпретација на падежната семантичка парадигма со помош на поимот на семантичка деривација. Работам во рамките на теоријата 'од значење кон форма', што значи дека прифаќам дека сите импулси, што ја поттикнуваат еволуцијата на јазикот, доаѓаат од доменот на семантиката како резултат во измени на нашата концептуализација на светот, додека измените на формата значат само нејзината адаптација кон измените на значењето. Следствено, така наречените граматички категории ги разбираам како исечоци од соодветните семантички полиња селектирани и граматикализирани поради нивната посебна важност за успешниот тек на јазичната комуникација. Под граматикализирана информација подразбирам информација со превидливи, регуларни, транспарентни формални показатели, т.е. категоријални форманти.

Секоја граматикализирана категорија претставува семантичка парадигма составена од единици на информација, чиј заеднички именител е и традиционален назив на соодветната категорија.

Лесно е да се догледа заеднички именител на категоријата РОД - иако таа веќе одамна ја загуби својата примарна семантичка мотивација, сепак ни е јасно дека таа мотивација се однесуваше на полот на соодветните живи организми. Интересна е во таа врска позицијата на средниот род, кој на словенска почва од најрано време асоцира на млади организми кои уште не дораснале до сексуална активност. - Лесно е да се догледа заеднички именител на категоријата БРОЈ. Количествена евалуација на материјалните предмети, на стоката е документирана во најстарите споменици откаго

се описмениле луѓето; размената на стоката и на услугите меѓу поединците или меѓу заедниците претставува основна активност за задоволувањето на егзистенцијалните потреби.

Категоријата МОДАЛНОСТ се базира врз опозицијата меѓу реалните и виртуелните настани: оцената на вистинитоста на првите и на веројатноста вторите да се остварат. - Лесно е уочлива и основната опозиција меѓу сегашноста и минатото врз која се гради семантичката парадигма на категоријата ВРЕМЕ...

Проблемот се појавува кога поставуваме прашање околу заедничкиот именител на семантичката парадигма на категоријата ПАДЕЖ, т.е. на основната "номинална" категорија. Многу еминентни лингвисти се труделе да дадат интерпретација на одделните падежни форми, разликувале семантички и граматички падежи, периферни и централни падежи, и сл., но - колку ми е познато - речиси нема да најдеме во предметната литература текстови посветени на утврдување на некоја семантичка врска меѓу падежите. Рано, веќе во антиката, почна да се кристализира т.н. локалистичка теорија на падежите, според која падежните форми укажуваат на местото во кое се наоѓа референт на соодветната именска синтагма во однос на авторот / субјектот на текстот, но таков пристап никогаш не бил применет во однос на целиот репертоар на падежните форми. - Во втората половина на 20-от век, кога се ширеше поимот на предикатско-аргументската структура односно пропозиција како најмал комплетен јазичен исказ, кога се појави и зеде замав теоријата "од значење кон форма", англискиот лингвист Чарлс Филмор (сп. Fillmore 1966, 1968) предложи интерпретација, според која референти на одделни именски синтагми - аргументи на конститутивниот предикат на пропозицијата вршат определени семантички улоги во настанот - референт на пропозицијата како целост. Идејата беше многу примамлива, но сепак анализата на постојните корпуси бргу покажа дека бројот на семантички улоги врзани со конкретни релации многукратно го надминува бројот на морфолошките форми на една именка. Како што ќе се потрудам да докажам во натамошниот текст, оваа препрека не би требало да не обесхрабри со оглед на фактот дека семантичките улоги на учесниците на еден настан можат да се генерализираат; така на пр. аргументот највисоко поставен во хиерархијата може - зависно од лексичкото значење на конститутивниот предикат - да биде и/или иницијатор и/или контролор и/или вршител на соодветната активност, со еден збор: агенс во широката смисла на поимот.- Посериозната пречка за примената на Филморовата теорија се крие подлабоко, во самата наша традиција на постапката околу граматичкиот опис. Имено, првите словенски граматичари, чешките, полските,

бескритично ја прифатиле формалната падежна парадигма вообичаена во латинската граматика без да си го постават прашањето дали е таа семантички мотивирана или претставува само инвентар на морфолошките форми на една именка, односно: дали имаме работа со една иста или со повеќе семантички парадигми.

Ако тргнеме со однапред прифатените критериуми -

- дека семантичката парадигма има *ex definitione* еден семантички именител,
- дека елементите на падежната парадигма се комплексни семантички улоги на аргументи на конститутивниот предикат на дадената пропозиција,
- дека аргументските изрази претставуваат примарно именски синтагми во адвербална позиција -
- тогаш лесно ќе согледаме дека морфолошките форми на една именка (и *ipso facto* морфосинтаксичките форми на една именска синтагма) не сочинуваат една семантичка парадигма.

Вкрстувањето на категориите ПАДЕЖ и БРОЈ или ПАДЕЖ и ОПРЕДЕЛЕНОСТ е за нашиот проблем ирелевантно. - Ако се одлучиме за парадигма со заеднички именител 'семантичка улога...', тогаш пред се треба од инвентарот на морфолошките именски форми треба да го отстраниме вокативот, кој во опозиција со номинатив претставува посебна категорија, т.н. категорија АПЕЛ, модална варијанта на категоријата ЛИЦЕ.

Нашиот нареден проблем е адноминалната позицијата на генитивот што е во колизија со нашиот критериум на "адвербални семантички улоги"; една од можните и прилично уверливи интерпретации е да ја сфатиме генитивната синтагма како стара трансформа - номинализација на пропозиции фундирани врз предикатот "habere" ; во корист на таквото решение зборува посесивната доминанта во семантичкото поле на генитивот и неговата изофункционалност со т.н. посвојни / посесивни заменки, а во словенските балкански јазици и со дативната клитика на личната замена.

Извесен проблем претставува и множеството на локативните релации. Тие се контролирани од предлози, така што старите постпозитивни форманти - падежните наставки - тука каде што се уште ги има, како во полскиот - стануваат ирелевантни. Едно од можните решенија е да ги интерпретираме сите спацијални релации како варијанти на локативот.

Ако ги прифатиме горе предложените решенија, тогаш остануваме со "чиста" семантичка парадигма со заеднички именител 'семантичка улога', базирана врз опозиција / +/- човек /, а имено:

- номинатив - контролор / иницијатор / вршител на акција, агенс, статистичка доминанта /+ човек/,
- генитив - *possessor* / сопственик, статистичка доминанта /+ човек/,
- датив - *experiens / beneficiens* / адресат, статистичка доминанта /+ човек/,
- акузатив - *patiens* / објект кој ги трпи последиците на акцијата, статистичка доминанта /- човек/,
- инструментал - придружувачки фактор - дефиниција која ги соединува двете главни семантички варијанти, инструменталната и комитативната, / +/- човек /,
- локатив - мрежа спацијални релации контролирани со предлози, / +/- човек /.

Претставената парадигма ја одразува актуелната ситуација типична за словенските јазици, присутна во двата јазика што овде се во центар на нашето внимание: полски и македонски. Останува да видиме како стигнавме до тука, т.е. од старата, претпоставена, локалистичка до актуелната, антропоцентрична семантичка парадигма на падежот. Одговорот на ова прашање ќе го бараме во процесот на семантичката деривација.

Во последно време во Истражувачкиот центар за ареална лингвистика при МАНУ се занимаваме со анализа на главни асоцијативни линии на семантичка деривација во рамките на семантичките полиња кои - по наша оценка - носат информација за основните активности на човекот на планетата Земја: совладување на просторот, снаоѓање во природниот свет, самоодбрана, обезбедување и подготовка на храната, и сл. Меѓу другото во центарот на нашето внимание е деривација од глаголските корени кои означуваат заземање позиција, преместување, основни мануелни активности, индивидуален и колективен труд... Констатираме дека постојат сеприсутни повторливи патишта на семантичката деривација и метафоризација кои водат од состојбите и активности во реалниот природен свет до оние во социјално организиран свет и најпосле до менталниот свет - до сетилна перцепција, до емотивни доживувања, до свесната критичка оценка на нештата. Основните наследени глаголи како *стои, седи, лежи...* нè водат од стоење и станување до постоење, од физички став до психички или идеолошки став, и натаму до претстава, од она што стои пред нас до она што ни претстои, од состојба и опстојување до достоин и достоинство, од стан до станица, пристаниште, и натаму до настан.... Од седело, село, селидба до заседа, седенка и седница, од сад, садница, садно до посед, посада и... досада, од легло до лежиште, од лежи болен до лежи в затвор, од положба, положителен до полагање испит... - Во светлината на овие и други примери се чини сосем прифатлива хипотезата

дека падежната семантичка парадигма во нашите јазици еволуирала од информирање за типови на локација на човекот-говорител и нештата околу него до информирање за типови на креативни улоги на човекот во неговата природна или социјална средина и во неговиот внатрешен свет. - Еволуцијата на јазикот - сфатен како комплексен адаптабилен систем - значи постојана адаптација кон нашата сè посложена концептуализација на светот околу нас.

'man' and 'space'

two key-concepts controlling the case paradigm

The author argues that the inflectional paradigms are *de facto* formal exponents of the categorical semantic paradigms. She supports the thesis that the semantic values forming the actual case paradigm in Slavic are complex semantic roles fulfilled by the participants of the event referred to in the corresponding proposition.

Цитирана литература:

Ch.J.Fillmore, *Toward a modern theory of case, The Ohio State University project on linguistic analysis*, report No 13, Columbus, Ohio State University, 1966

Ch.J.Fillmore, "The Case for Case", *Form an Meaning in Language*, 21-294, 1968

М.Марковиќ, "Предлошки секвенци за просторно доопределување во македонскиот јазик", *Прилози ОЛЛН МАНУ, XXXVI 1-2*, Скопје 2012, 189-200

М.Марковиќ, "Динамични просторни релации во македонскиот јазик со 'човек' како локализатор, *Зборник од XL Научна конференција при Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура*, УКиМ, Скопје 2014

I.A.Mel'čuk, *Semantics. From meaning to text.*, John Benjamins Publishing Company, 2012, pp.205-212